

7005

891.99

8-16

7005

ՀԱՅԱՆ ՆԱԹԱԼԻ

ՕՐԵՆՔԻ ԵՒ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ
ԶՈՂԵՐԸ

Օրենքներ անբարոյութիւններու ծնողն
են, անբարոյութիւնն իսկ են:

ՀԱՅԱՆ ՆԱԹԱԼԻ

291.99
8-16

ՊՕՍԹԸՆ
ԵՊՍՏԱՆ ԱԶՍԵՆՆԻՔԻ
1909

891.99
0-16

4

ՇԱՀԱՆ ՆԱԹԱԼԻ

**ՕՐԷՆՔԻ ԵՒ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ
ՋՈՂԵՐԷՆ**

Օրէնքները անբարոյութիւններու ձեռք
են, անբարոյութիւնն իսկ են:
ՇԱՀԱՆ ՆԱԹԱԼԻ

**ՊՕՍԹԸՆ
ՅԳԱՐԱՆ «ՀԱՅԵՐԵՆԻԻ»-Ի
1909**

7005
7005

10.07.2013

45624

Մանուկ Գրիգորյանի հուշագրեր
Հրատարակչության համար
Երևան 21.07.1989 թ. Գրական

ՄԱՀԱՊԱՐՏԸ



166 /
40

6706-87

Հսկայ շէնքի մը չորրորդ յարկը վարձած
կը բնակէր Ֆրէնք իր կնիկին և երկու պզտիկ-
ներուն հետ, որոնցմէ առաջինը հազիւ հինգ
տարեկան էր, իսկ պզտիկը տակաւին տարին
չէր բոլորեր, ու ես զայն յաճախ կը տեսնէի
տախտակամածին վրայ՝ կաթի պզտիկ շիշը բե-
րանը, որովհետև իր մայրիկին ստինքները աղ-
քատութեան ճիրաններէն սմքած էին կենսա-
հիւթ հեղուկէն:

Բարի հայր մը, քառասունի սեմին՝ կը դուր-
գուրար իր պզտիկներուն վրայ և ժամը վեցու-
կէսին ամէն իրիկուն իր յարկին տակն էր, և
իրիկունի ժամերը կ'անցնէր միշտ ընտանիքին
հետ: Հազուադէպ ընտանիք մը, որ ինքնազըր-
կու մով կ'ապրէր, խնայողութեան բոլոր մի-
ջոցներուն դիմեցով:

Իրիկունները ժամը առ առաւելն իննուկէ-
սին կը մարէր անոնց ճրագը, որովհետև պէտք
էր նոյնիսկ վառելիք քարիւղին մէջ խնայողու-
թիւն ընել, և, յետոյ պէտք էր կանուխ պառ-
կել՝ առտուն շատ կանուխ կարենալ արթնա-

լու համար, որովհետև գործարանը կէս ժամէն աւելի հեռու էր և ինք պարտաւոր էր քաւելով երթալ՝ խնայելու համար օրական տասը սէնթը, որ մեծ նշանակութիւն ունէր իրենց համար:

Առաջին օրերուս մէջ իսկ տեսած էի, որ անոնք ինքզինքնին զրկելով, իրենց հազիւ բաւող յարկին մէջ սենեակ մը տւած էին ինձ, որովհետև շաբաթական տալէրուկէսի եկամուտ մը կրնար մեծապէս նպաստել իրենց պարուստին. դիտած էի թէ խեղճ Նելին—Ֆրէնքի կինը—այնքան հոգածութիւն կը ցուցնէր սենեակին մասին, վախնալով որ պզտիկ պակասութիւն մը կրնար այդ տալէրուկէսէն զրկել զիրենք: Ու ես որքան հինցայ՝ այնքան աւելի կապւեցայ այդ իրլանտացի ընտանիքին, որ իր ցեղային կոշտութիւններէն ոչ մէկը ժառանգած ըլլալ կը թւէր, որ տառապանքը կ'ապրէր պարզապէս ու տառապող հոգին կը բաւէր, որ ես սիրէի զանոնք, թէև անոնք իրենց շահին, իրենց կեանքին սիրուն սիրցնել տային ինքզինքնին:

Մենութեան վայրկեաններուս մէջ շատ յաճախ իրենց հինգ տարեկան աղջիկը՝ Պէսին սենեակս վազած, իր մանկական խաղերով զիս զբաղեցուցած էր, տխուր պահերու մէջ գրեթէ միշտ Նելին իմ տխրութեանս պատճառները հարցուցած էր քրոջ մը պէս ու զիս սփոփել աշխատած: Այնքան ընտանի եղած էինք իրարու, այնքան մտերիմ, որ կարծես իրենց ընտանիքին մէկ անդամը կազմած ըլլայի:

Ու ես խորապէս գիտէի թէ՛ այս այրել ընտանիքին սէրը, համակրանքը ինձ՝ օտար, հայ

երիտասարդի մը հանդէպ մարդկայնական բարի մտածումներէն աւելի իրենց իսկ շահին մտածումէն կուգար: Ու չէի մեղադրեր զիրենք, որովհետև այնքան զարգացած չէին՝ որ մտածէին. մարդ մը հայ կամ ամերիկացի, այրել կամ ֆըրանսացի ըլլալէ աւելի մարդ է, և այդ իսկ կը կը բաւէ որ բարի ըլլան իրարու հանդէպ, սիրեն զիրար իբր մարդ ու եղբայր, և յետոյ, ի՞նչ հոգս— կը մտածէի ես, եթէ պատճառը, աղբիւրը տարբեր է, չէ՞ որ արդիւնքը նոյնն է, և չէ՞ որ ես յաւիտեան մնայու չեմ անոնց հետ, քանի որ իբր գործաւոր երիտասարդ մը՝ վաղը կըրնամ գործէս իյնալ, ու երթալ հոն, ուր գործս զիս կանչէ:

Ամբողջ տարի մը ապրեցանք միասին: Իրենց կեանքին պատմութիւնը ծայրէ ծայր գիտէի: Ֆրէնքը պատմեց ինձ յաճախ իր երիտասարդութեան դրաւդներէն, խօսեցաւ իր հայրենիքին՝ իրլանտայի մասին. Նելին մատմեց իրենց ամուսնութենէն, թէ՛ ինչպէս գործարանին մէջ ծանօթացած էին իրարու, և չորս տարիներ իբր նշանածներ ապրած ու յետոյ ամուսնացած... Ու ես արդէն պատմածներէն աւելի՛ մէկ տարուան ապրած կեանքէն կը հետևեցնէի թէ՛ անոնք իրենց խեղճութեան մէջ շատ բարի հոգիներ էին:

Օր մը Նելին մտերմական խօսակցութեան մը մէջ յայտնեց ինձ, որ իրենց երկրորդ զաւակը նիւթականին վրայ աւելորդ բռնի մը պէս կը ծանրանար, հետևաբար կը խնդրէր, որ ես իմ ճերմակեղէններս փոխանակ ուրիշի լւալ տալու՝ իրեն տայի որ լւար. գոնէ այդ պզտիկին կաթին դրամը կրնար վաստկիլ այդ միջո-

ցով :

իր հոգիին, մայր հոգիին ամբողջ յուզմունքը տեսայ իր աչքերուն մէջ, երբ ան կը խօսէր : Չեմ կրնար բացատրել թէ՛ ի՞նչ զգացի սիրող մօր մը այս յուզումին առջև, երբ ան իր զաւակը աւելորդ բեռ մը կը համարէր : Խորապէս քննած էի, որ Նելին իր խեղճութեան մէջ շատ լաւ կը հասկնար կեանքի նպատակը, գիտէր թէ՛ ինքն ալ իրաւունք ունէր ապրելու շատ մը կիներու պէս, ինքն ալ կը ճանչնար թատրոններու, շէշերու ճամբան, ինքն ալ գիտէր հովասուն տեղերու համը, ինքն ալ ունէր լաւ հագլելու ճաշակը, և, սակայն, պարտաւորուած էր տարին տասներկու ամիս փակուած մնալ սենեակին մէջ, լաւ, կարկտեղ ու արդուկեղ և իր տառապանքի կեանքին միակ միւրթարութիւնը գտնել մանուկներուն մէջ :

« Ի՞նչ ընենք, պէտք է այսպէս աշխատիլ, քանի որ աղքատ ենք. such a life. » ըսած էր ան իր առաջարկը լմնցնելով :

II

Ուրբաթ իրիկուն մը, սովորականէն քիչ մը ուշ, Ֆրէնք ներս մտաւ տունէն՝ գործարանի լաթերը ծրարած թուղթի մը մէջ : Մռայլ էր ան ու վայրագ իր տեսքը : Նելին սարսափած վազեց անոր առջև՝ սիրող յուզմունքով սկսաւ հարցումներ ընել ընդհատ-ընդհատ, երբ Ֆրէնք ձեռքին ծրարը սեղանի մը վրայ կը նետէր յուսահատ զայրոյթով մը ու կ'իյնար չոր աթոռին վրայ :

Չէի յիշեր բնաւ տեսած ըլլալ զինքը այս-

քան նկուն ու վայրագ, այն զւարթ դէմքին վրայ ոչ իսկ ժպիտի աղօտ ցոլք մը, այն մըշտախօս շրթունքներուն վրայ ոչ իսկ բառ մը... կը մտածէր ան մինակ...

Նելին փայփայանքով սկսաւ միւրթարել իր ամուսինը, որ կարծես իր դատան մտածումներուն տակ քարացած, անզգայացած էր կնոջական այդ փայփայանքներուն :

« Գործաւորի կեանքը աս է, Ֆրէնք, կը խօսէր Նելին, ինչո՞ւ այդչափ կը յուսահատիս, այդ գործարանը թող չ'ըլլայ, ուրիշ մը ըլլայ... »

Նելին այս խօսքերը կարծես պատռեցին զսպած զայրոյթի ամպը, որ ցաւագին դատանութիւնով սկսաւ իր զայրոյթը դուրս տալ, « քսանըհինգ տարւան գործաւոր, միշտ գոհ թողուցած էի յո՞նք, իսկ այդ շան ձագը իր բարեկամը առնելու համար առանց պատճառի զիս դուրս ընե՛լ... »

— Գործատէրին թող դիմէիր, ընդհատեց Նելին,

— Ան ալ նոյն շան ձագը... դիմեցի, աղաչեցի, բայց ինձ պատասխանեց որ այդ գործը ֆորմէնին կը պատկանէր և ան լիագոր էր իր կարգադրութիւններուն մէջ :

Ու տխուր լուութիւն մը տիրեց սենեակին մէջ : Ես կը զգայի Ֆրէնքի հոգիին ամբողջ տառապանքը, գիտէի թէ՛ ան բնաւ չպիտի այսչափ ընկճէր, եթէ ատենի մը համար պահեստի դրամ ունենար, գիտէի թէ՛ անոր աչքին առջև վաղւան հացին հոգը, նպարավաճառին պարտքն ու տունին վարձքը մղձաւանջի մը պէս կը կանգնէին... ի՞նչ ընէր, երբ գործ-

չունէր այլևս, երբ իր ամբողջ գործաւորութեան մէջ հազիւ կրցած էր ապրելու չափ դժրամ վաստկիլ, և ասոր յանցանքը իրեանն էր միթէ, երբ գործարանները իրենց գործաւորներուն ապրելու, կեանքը քաշքշելու չափ միայն առիթ կուտան վաստկելու :

— Սեփ գործարան, մեքենաբար զայրալից Ֆըրէնք խզեց լռութիւնը, եթէ էնչէն եղած ըլլար, այդ շան սերունդը չէր կրնար դիս դուրս ընել առանց պատճառի... :

Նելին նոյն մղձաւանջին ճանկերովը կը գալարէր. իր կնոջական հոգիին, մայրական զգացումներուն ամբողջ ցաւը կը ցոլանար իր դէմքին վրայ ու ես ձգեցի գիրենք իրենց ցաւին հետ միասին, որովհետեւ զգացի թէ՛ ես ալ Ֆրէնքին պէս գործաւոր մը, գործարանատէրին ու դոսին քմահաճոյքներուն առջև ակամայօրէն չարժող խամաճիկ մը, չէի կրնար գարման տանիլ անոնց ցաւին :

Չեմ գիտեր թէ՛ ի՛նչ մտածումներու մէջ թմրեցան այդ ցաւատանջ հոգիները այդ գիշեր, ի՛նչ վայրագ երազներով տառապանքի քունը քնացան... միայն թէ յաջորդ օրը, շաբաթ, և ամսեզուլուս... — վարձակալներու տանջանքի օրը — երբ Ֆրէնք ազաչանքով կը պատմէր իր ցաւը, իր նեղութիւնը տանտէրին, ու կը պաղատէր, որ իրեն համար քիչ մի թոյլատու ըլլայ, մինչև նոր գործ մը գտնելը, դրամատիրութեան այդ պզտիկ ասուածն ու դազանը, ընչաքաղցութեան այդ ճիւղ ոգին՝ առանց մտիկ ընելու Ֆրէնքի ազաչանքներուն, առանց լսելու Նելիի սրտայոյզ պաղատանքներուն ու պզտիկ Պէսիին, որ այդ վայրկեանին հաց կու-

ղէր իր անօթութիւնը անցնելու, ու խեղճ մանկիկին, որ տախտակամածին վրայ կը ճչար կաթի պակասութենէն, Մըստըր ձանսընը, անսիրտ, անխիղճ այդ հոգին կը յայտարարէր, որ իր սկզբունքը կանխիկ վճարումն է և շաբաթ մը, մինակ շաբաթ մը ժամանակ կուտար իր վարձը վճարելու, ու եթէ յաջորդ շաբաթ օրը չի կրնային վճարել, կառավարութեան միջոցով դուրս կը թափէր անոնց կարասիները, որովհետեւ ուրիշ վարձակալ ունէր և չէր ուզեր իր շահը կորսնցնել :

Ու դուռը վայրագօրէն կը գոցէր անոնց երեսին Մըստըր ձանսընը...

Ու մտածեցի ես թէ՛ մարդիկ ի՞նչպէս ոճրագործ կ'ըլլան... թող անգամ մը երկիկքի բարի, ողորմած, համբերատար Ասուածը իբր Ֆրէնք ապրէր, ու ես պիտի հաւատայի իրեն, եթէ ոճրագործ չ'ըլլար անձնասպան ըլլալէ առաջ...

III

Շաբաթ մը անցաւ : Առտուն շատ կանուխ կը մեկնէր Ֆրէնք գործ փնտռելու համար, ու իրիկունը ուշ ատեն տուն կը վերադառնար յոգնած, նիկուն ու մռայլ... Ա՛լ չէի խօսեր անոր հետ, վախնալով իր ցաւը խորունկցնել, որովհետեւ գիտէի թէ՛ պարտաւորուած պիտի ըլլամ խօսելու իրեն հետ մինակ տիրող ոճրագործ օրէնքներու մասին և ատիկա սփոփանք մը չէր, ու պիտի ըլլար իր ամուսինի ու հօր սիրտին...

Շաբաթ մը անցաւ : Յաջորդ շաբաթ առ-

տուն, երբ ելեքտրական կառքին մէջ նստած տեղական թերթի մը էջերուն մէջ կ'ուզէի մոռնալ այդ օրւան մէջ ներկայանալիք պատկերը, որովհետեւ գիտէի թէ ամբողջ շաբաթ մը խեղճ Ֆրէնքը առաւելնէ մինչև իրիկուն գործ փնտռած էր ու յուսահատ տուն վերադարձած, տեսած էի, հէգ նելին անօթի իրիկուն ըրած էր ու իր պզտիկներուն անօթութեան ճիչերուն առջև արտասուած... և յետոյ շատ լաւ կը ճանչնայի գազանասիրտ Մըստրը ճանսընը, որ անպայմանօրէն կը կատարէր իր խօսքը... յանկարծ Ֆրէնքի անունը, իր հասցէն հանդիպեցան աչքիս, ու տեսայ, կարգացի տողեր, որոնց մէջ կ'ըսէր թէ՝ Ֆրէնքը գողութեան մը ատեն, երբ պիտի բռնէր՝ սպաննած է Յ... ՇՕ-ին գիշերապահը, և վայրագօրէն խողխողած զայն և ձերբակալութեան ատեն սպաննած է նաև փօլիս մը, սակայն վերջապէս արդարութեան ձեռքը բռնած է զինքը և երկուշաբթի օրը դատը պիտի տեսնուի:

«Մարդիկ ի՞նչպէս ոճրագործ կըլլան...» բացազանչեցի ես մեքենաբար ու զայրագին...

Խեղճ նելի... արդեօք ո՞րքան պիտի արտասուէ, արդեօք իր անգէտ հոգիէն ի՞նչ թոյն պիտի ժայթքէ Ֆրէնքի հասցէին, ու ի՞նչպէս պիտի աւաղէ իր բախտը, որ զինքը ոճրագործի մը հետ կապեց...

Գիտեմ թէ ան իր խելագար ըրպէնքներուն մէջ ինք առաջինը եղաւ այդ ոճիրին հասցէին հայհոյող ամբոխին մէջ, գիտեմ թէ՛ ան մոռցաւ երէկի անօթութիւնը, ու նոյն իսկ այդ վայրկեանին իր փէչերուն փաթտուող Պէսիին ու տախտակամածին վրայ ճշացող անգիտակ, ա-

նօթի մանուկին ճիչերը մոռցաւ, բոլորը ու անիծեց իր Ֆրէնքը, որ արիւնի մէջ թաթխեց իր ձեռքերը, առանց կարենալ ըմբռնելու, որ այդ թափւած արիւնները անարդարութեան, կեղեքումի զինւորներուն սև արիւններն էին, և թէ իրենց կարժիր արիւնները իրենց արցունքներուն հետ խառնւած ամէն օր, ամէն ժամ կը թափէին այդ իսկ ճիւղութեան ճանկերէն...

Ու խեղճ Ֆրէնք, միտքէ ու դատողութենէ աւելի, ուղղակի սիրտէն ու կեանքէն մղւած այդ արդար ոճիրը գործող Ֆրէնք, որ բանտի երկաթ ճաղերուն ետև վաղւան անարդար վճիռին կը սպասէ...

Թերևս կը խորհի, որ կրնայ ինքզինքը արդարացնել, թերևս կը յուսայ, որ մարդիկ բարի ըլլան իր պատմութիւնը լսելու, ու գիտնան թէ՛ ինք բարի ամուսին մը, գթասիրտ հայր մըն է և երբէք ստոր ոճրագործ մը, իսկ այդ ատրճանակը տիրող օրէնքը դրած էր իր ձեռքին, որովհետև մինակ կը զգար թէ հայր է, ամուսին է ու մարդ և իրաւունք ունի ապրելու...

Բայց ո՞վ պիտի պաշտպանէր զինքը, ո՞վ այնքան բարի պիտի ըլլար անոր իբր փաստաբան կանգնելու ձրիաբար, արդարութեան անունով, երբ ինք դրամ չունէր և ճիշտ անոր համար ատրճանակ գործածեց... ո՞վ... երբ մանաւանդ երկու դիակներ կան աչքիս առջև, երբ լիավճար փաստաբաններ կան իր ոճիրը դատապարտող ու օրինագիրքերը խելագարօրէն թղթատելով, «մա՛հ, մա՛հ ոճրագործին» պոռացող իր երեսին...

IV

Դատին օրն էր: Ուղեցի վերջին անգամ մըն ալ տեսնել Ֆրէնքը, Նելին:

Մեծ բազմութիւն մը կար այդ օրը, դատ ունեցողներու բազմութիւնը կը լրանար հետաքրքիր ունկնդիրներու ամբոխով մը:

Բազմութեան մէջ տեսայ Նելին արտասուքէն ու անքունութենէ աչքերը կարմրած, ու ահա Ֆրէնքն ալ ձեռնակապով ուրիշ բանտարկեալներու հետ շղթայւած՝ փօլիսներու հսկողութեան տակ եկաւ դատապարտեալներու յատուկ տեղը, երկաթէ ցանցի մը ետև նստել ոճրապարտի աթոռին վրայ:

Դատը սկսաւ: Ֆրէնք դատապարտեալի պատանդանին վրայ էր: Կարդացւեցաւ իր ոճիրը երգումէն վերջ, որ ըրաւ Ֆրէնք աջ ձեռքը վեր բարձրացուցած խօսելու համար ճշմարտութիւնը, ու տեսայ, որ չորս կողմէն հոգէառ դատախազի մը պէս աչքեր սկսան յառել այդ ոճրագործին...

Ո՞վ էր փաստաբանը խեղճ Ֆրէնքին...

Ու Ֆրէնք շատ պարզ կերպով ու անայլայլ պատմեց իր ամբողջ կեանքը, ապրուստը, ամէն բան, ամէն բան մինչև իր ոճիրին օրը, և բառ մը անգամ սուտ չխօսեցաւ, ըսաւ այն բոլորը, որ մտերմօրէն պատմած էր ինձ: Եւ ես նկատեցի որ ան կ'այլայլէր, կը դողար, երբ սկսաւ պատմել իր ոճիրը...

«Այո՛, ես սպաննեցի գիշերապահն ու փօլիսը և տակաւին կը սպաննէի շատեր, եթէ կըրնայի կեանքս փրկել, որովհետև այդ կեանքին, կնիկիս ու գաւակներուս կեանքին համար էր

գողութեան ու ոճիրի դիմեցի... Ես սպաննեցի... դատապարտեցէ՛ք զիս...»

Դատարանը լուռ մնաց ըրալէ մը ու պըժգանքի հայեացքներ հետևեցան Ֆրէնքին, երբ ան ոճրապարտի իր աթոռը կ'առաջնորդէր:

Պէտք կ'ա՞ր որ խոստովանուած ոճիրի մը մասին խօսէր, երբ ուղղակի ոճրագործը չէր ուրանար իր արարքը: Սակայն դատարանի հոժութեան մէջ ճաղատ գլուխով յաղթանդամ հասակ մը ցցեցաւ, ու դռն ձայն մը խոր լռութիւնը խզեց:

Ընդհանուր դատախազն էր:

Պոռաց, գոռաց ու պատգամախօսեց այդ օրէնքի վարդապետը, արդարութեան այդ պաշտպանը, օրինագիրքին յօդուածները իրարու ետեւէ համրեց՝ եզրակացնելու համար թէ՛ այդ ստոր գողին, աւագակին ու ոճրագործին արժանի պատիժը մահն է:

Ու յաջորդաբար խօսեցան ուրիշ փաստաբաններ, վարձուած, լիօրէն վճարուած օրէնսգէտներ, միշտ նոյն փաստերով, նոյն ճամբայով ու նոյն եզրակացութիւնով:

Ու դատաւորը իր բարձունքէն լսեց այս բոլորը, տասներկու արդարադատ հոգիներ մտիկ ըրին լռութեան մէջ, ու Ֆրէնքը երկաթէ ցանցերուն ետևէն...

Ըսելիքները լմնցան, տասներկու դատաւորներ իրենց հանդիսաւոր ու խորհրդաւոր մուտքը ունեցան խորհրդակցութեան սենեակը:

Տասը վայրկեան, ճիշտ ու մինակ տասը վայրկեան ու դատաւորները գրաւեցին իրենց աթոռները:

«Առաջին աստիճանի ոճրագործ...» եզրա-

կացութիւնն էր աս խորհրդակցութեան :

«Մահւան պատիժ...»: Կշուած ու պաղարիւն վճիռը պատգամեց արդար դատաւորը իր բարձունքէն :

Ես չկրցի նայիլ Թրէնքին, լսեցի միայն նեւլիին սուր ճիչը, որ իբրև վաղւան ճշմարիտ արդարութեան ձայնը այդ արդար օրէնսգէտներուն, արդար դատաւորներուն ու արդար օրէնքին ճակատին՝ կը պոռար. «Դո՛ւք էք ճշմարիտ ոճրագործները...»

ԳԵՂՈՒՅԻՆ

Հեթիաթունակ պարիկն էր ան, ծնողքներու սարսափը ու առասպելական պատմութիւններու հերոսուհին, որի մասին լսած էի շատ յաճախ երիտասարդ ընկերներու բերանէն, և վերջապէս ճանչցայ ամառնային պարտէզի մը մէջ:

«Գեղուհին Պ...ին պարտէզն է. պիտի նըլաֆէ ու երգէ...» ըսեր էին, ու այսչափը կը բաւէր...

Պօլսական անուշ շաբաթ իրիկուն մը, և Գեղուհին անունը—հակառակ մեղապարտուհիի մը, մագթաղենացիի մը անունին— Պ...ին պարտէզը քաջած տարած էր ահագին բազմութիւն մը, նոյնիսկ իրենց երիտասարդ զաւակներուն բարոյականին վրայ գուրգուրացող ծընողքներ:

Ու սկսաւ ան:

Մանտօլինի կողին վրայ հանգչեցուցած կուրծքին կարկառուն հարստութիւնը, չքնադօրէն գեղեցիկ գլուխը մեղամաղձիկ կերպով հակած դէպի ձախ, սև խոշոր աչքերը հակած նւագարանին հնչեղ թելերուն, սկսաւ ան, ու

6706-87

166
40



աջ ձեռքի արևեստոտ շարժումին, ձախ մատներու ճարպիկ թրթռումներուն տակէն մանտօլինը սկսաւ լալ...

Տեղային սիրերգ մըն էր, սիրւած, փընտըռւած սիրերգ մը, որ սէրին քաղցրութիւնը հասկցող բոլոր սիրտերուն կրակը կը բորբոքէր, ու մայրամուտի անուշութիւնները կը սկսէին խառնել թրթռացող սիրտերու անկեղծ հառաչներով...

Ամէն երիտասարդ թաքուն զգացումի մը անվերապազ արտայայտութիւնն ունէր, ամէն դէմք ցայտուն ու բնորոշիչ դիմագծութիւններ, ամէն աչք ներքին տենչերու ցոլք մը, ու ամէն հոգի սարսուռ մը:

Գեղուհիին թաղծոտ ընկերները անցեր էին. ու անոր պէս աղջիկ մը չէր կրնար անտարբեր ըլլալ իր իսկ շեշտերով այրող, մրրկող հոգիներուն, որոնք իր շուրջը հաւաքւած էին, ու ահա վեր վերցուց գլուխը, շտկեց իրանը, սև աչքերը սևեռեց շիք միւսիւններուն վրայ, իր գեղեցկութեան, իր հայեացքին ընելիք տպաւորութեանը խորապէս գիտակ, ժպիտ մը դէմքին վրայ, բացաւ փոքրիկ, սիրուն բերանը:

«Մէնի կէօրախաբձէ թիթիւրէյօր իւրէյիմ...»

Կը յիշեմ որ հոգիիս խորէն հառաչեցի ես ալ...

Այրող ու հիւանդ ձայն մը, որ կը զգաս թէ ամէն մէկ շեշտին հետ բան մը կը պակսեցնէ ծորող կուրծքէն, որ ջիղ մը կը քաշէ լսող հոգիէն, պակաս մը, որ լրացում չունի, ու անբուժելի վէրք մը կը դառնայ միշտ խորունկցող, միշտ մաշեցնող ու հատցնող...

Ու երբ Գեղուհին կը լմնցնէ իր շօթը, ու մէկ կողմ կը դնէ մանտօլինը, իր հմայքին կատարեալ տէր ու զինքը պաշտող հոգիներուն բացարձակ իշխան, ժպիտով, շնորհակալութեան ժէստերով, գլուխի հակումով կը սկսի ընդունիլ մաքուր ու անմաքուր սիրտերէ բղխած պատւասիրութիւնները: Ես տխրօրէն կը մտածեմ թէ՛ ի՞նչպէս չմեռնիր այս աղջիկը:

* * *

Կարօնները կ'երթային կուգային, ոչ մէկը տրամադիր ըլլալ կը թւէր ելնելու, թէև Գեղուհին լռած էր: Անոր դիցային գեղեցկութիւնը և մանաւանդ ամէն հայեացքի, ժպիտի քաղցրօրէն պատասխանելու տրամադրութիւնը ամէնն ալ գամած էր իրենց աթոռներուն...

ԼԱՒՅԹ լամբարները յորդօրէն կը լուսաւորէին պարտէզը, ուր տուփոտ նալածքները կը յայրողէին նուրբ ու մաքուր սլացքներուն, ու կը թռէին դէպի չքնաղ սիրերգուին:

Շուրջս նստող երիտասարդներ մոռցած իրենց սիրտի համբարունները, անմիջապէս նըւերւած Գեղուհիին, անոր հետ ունեցած հաճոյքի, հեշտանքի պատմութիւնները կ'ընէին:

«Տասը ոսկի ծախսեցի մէկ գիշերը անոր հետ անցնելու համար...» կ'ըսէր մէկը իր պատմութիւնը աւարտելով:

«Հրաշալի մարմին ունի շան աղջիկը, խենդեցնող ճիւղէ...» կ'ըսէր ուրիշ մը տուփանքի շողիքներ վազցնելով բերանէն վար:

«Ամիս մը ես հոգացի ծախսը ու Բերայի մէջ գեղեցիկ սենեակ մը վարձեցի, ուր շա»

բաթը երեք գիշեր կ'երթայի անցնել...» կ'աւելցնէր մէկ ուրիշը, որ հարուստի զաւակ մըն էր :

«Եթէ այս տեսակ աղջիկ մը չըլլար, ծնողքս կը համոզէի ու կ'ամուսնանայի իրեն հետ...» կը խօսէր երիտասարդ մը, որ բարձր կրթութիւն առնողի համբաւը ունէր...

«Այս գիշերւան համար գրպանիս ամբողջ դրամը կուտամ...» քիչ մը աւելի բարձրաձայն կը յայտնէր իր լպիրշ բաղձանքը ուրիշ երիտասարդ մը, որ գարեջուրին ազդեցութեան տակ կը մոռնար թէ՛ քովի սեղանին շուրջը նըստող աղջիկներ կը շիկնէին :

«Տեսա՞ր, Սիսակ, նա՛, ինձ աչք ըրաւ, վա՛յ, կուրծքիդ վրայ մեռնիմ...» կը բացագանչէր մէկը քովէս :

«Ծօ՛, անպատճառ այս գիշեր ես անոր պիտի երթամ, ինչ կ'ուզէ ան ըլլայ, չեմ կրնար կոր անոր...» աւելի լուրջ ու վճռական կերպով կը խօսէր ուրիշ մը...

Ու այսպէս ամէն սեղանէ ու ամէն երիտասարդէ առփաբաղձ խօսքեր կը լսէին, ու գարեջուրի գաւաթները կը պարպէին, կը լեցուէին, ու սիկրէթներ իրարու ետեւէ կը վառուէին, ու սիրտի այրումները մխացող հառաչներով կը թռչէին դէպի Գեղուհին, որ զինքը խնկող հոգիներու օրամագրութիւններուն, բաղձանքներուն լիպպէս գիտակ ո՛չ բոլորովին անգուժ անտարբերութիւնով կը մխացնէր զանոնք, ո՛չ իր գիրկը նետուելու չափ համարձակութիւն կուտար անոնց :

Ու Գեղուհին նորէն կը սկսէր, ու երկիւղած լռութիւն մը այդ պաշտելութեան կը տիրէր...

«Նիհանեթ կէլմէյօր ֆէրեատ ու ահա, Ֆէլէք եար օլմայօր պահթը սիեահա...»

Հոգիներու պատարագումին ալեւուն էր կարծես, որ Գեղուհին այնքան սրտագին կ'երգէր մանտօլինի կուրծքին հետ իր մսեղէն կուրծքն ալ թրթռացնելով :

Ու երբ ան կը լրացնէր իր անուշ մեղեդին, ես չէի կրնար մտածել թէ՛ այս աղջիկը պատմութեամբ պոռնիկը կրնայ ըլլալ. այս վայրկեանին ան ինձ համար արեւստագէտ, նուրբ հոգի մըն էր, որի առջև այս պատուաւոր ընկերութեան պատուաւոր կիներէն շատերը պիտի զոհէի : Այսչափ նրբութիւն, այսչափ զգայնիկութիւն և զարգացում, կարելի չէր որ կարենային ապրիլ, համերաշխիլ այն կոշտ պատմութեամբներուն հետ միևնոյն լանջքին տակ...

Գիշերը կ' առաջանար, ու հարուստ աղաներ, էֆէնտիններ իրենց ընտանիքներուն հետ մեկնումի կծիկը կը քակէին, շատ գոհ իրենց ունեցած հաճելի ժամանցէն, գոհ էին անոնք, որ Գեղուհին պէս աղջիկ մը գոյութիւն ունի ու իրենց հաճոյքին կը ծառայէ, գոհ էին սիրտով, բայց իրենց աչքերէն թռող վերջին նալածքը պժգանքի, արհամարհանքի թռիչն ունէր, իրենց շրթունքին վրայ հիացիկ բառի մը հետ թուք մը կար... կը մեկնէին անոնք հարուստի բոլոր ամբարտաւանութիւնով, արհամարհանքով ու անտարբերութիւնով, կ'երթային անոնք թաղելի փափուկ անկողիններու մէջ, և ո՛չ մէկը միտքէն հարց կուտար թէ՛ ո՞ր պիտի երթայ Գեղուհին, այդ, զիրենք զրօսցընող, իրենց ժամերը քաղցրացնող աղջիկը...

Ո՛չ մէկը այնտեղ դիզւող բիրտ հոգիներէն,

երբ լպիրշ բաղձանքներ, ու հայհոյող քննա-
դատութիւններ ունէր այդ հէք աղջիկին հան-
դէպ, ո՛չ մէկը միտքէն անցուց անդրադառնալ
այդ աղջիկին կեանքի պատճառներուն, ու բը-
ժըղկել զայն եթէ վէրք մըն էր հանրային բա-
րոյականին—ինչպէս կը հաւատային ու կը սար-
սափէին—ո՛չ մէկը միտքէն անցուց փրկել խեղճ
աղջիկ հոգին եթէ կորսւած մըն էր. ո՛չ մէկը
բարի բառ մը հանեց իր բերանէն այն հէք ա-
րարածին հասցէին, ո՛չ մէկը մտածեց փոխանակ
անոր սիրերգներովը իր հաճոյքի րոպէները հա-
մեմելու—եթէ անբարոյական բան էր— գործ մը
տալ անոր, որ ան իր կեանքը ապրեցնելու ու
իր մանտօլինը փոխանակ մէթալիկներ վաս-
տըկելու միջոց գործածելուն իր հոգիին սրբու-
թիւնները թրթռացնելու, երգելու ծառայեց-
նէր, և փոխանակ իր լանջքին սպիտակութիւնն
ու ծիծերուն կարկառունութիւնը պագչոտ հայ-
եացքներու բանալու, մանուկի մը կեանքը սը-
նուցանելու յատկացնէր...

Ո՛չ մէկը, ո՛չ մէկը... ու Գեղուհին երգ-
չուհի էր, պարուհի էր, պոռնիկ էր... որովհե-
տեւ չէր ուզեր մեռնիլ... որովհետեւ ինքն ալ
գիտէր թէ ապրելու իրաւունք ունէր, և այդ
չատ մը ապրողներէն շատ աւելի իրաւունք...

Ու ցաւագին մտածումներ զիս ալ տարին
ծառուղիին մէջէն: Իսկ Գեղուհին, այդ խեղճ
աղջիկը, չեմ գիտեր, տեղ մը ունէ՞ր սահմանած,
թէ գնաց հո՛ն ուր... տարին...

II

Ինչո՞ւ օրէնքին, կրօնքին, սովորութիւն-
ներուն, ընկերութեան ու համայնքին դատա-
պարտած հոգիներուն մէջ միշտ արդարացու-
ցիչ կէտ մը կը գտնեմ, ինչո՞ւ անոնց չեմ կըր-
նար բեռել այն դատապարտութիւններն ու
խեցեվճիւնները և անոնք արդար կը գտնեմ ի-
րենց ամէնէն գէշ համարւած արարքներուն մէջ
իսկ ու չեմ կրնար մօտենալ անոնց այնպէս կոչ-
տութիւնով, այնպէս արհամարհանքով իբր
քուրջի կտորի մը, ինչպէս կ'ընեն ընկերութիւնն
ու սովորութիւնները:

Ես չկրցայ Գեղուհիին հանդէպ այնպէս մը-
տածել ինչպէս մտածեցին ուրիշներ, և ի՞նչ-
պէս կրնայի մտածել երբ կեանքիս մէջ յա-
ճախ հանդիպած են զիս դէպի ոճիր մղող
պարագաներ ու ես զանոնք ներած եմ ինձ.
ընդհակառակը համակրեցայ Գեղուհիին այն գի-
շեր, սիրեցի զինքը, ու արգահատեցայ իր դը-
րութեան վրայ. անոր մտեղէն ճակատը փոխա-
նակ տուփանքներուս կուռքը ըլլալու իմ մղձա-
ւանջս դարձաւ, որի մասին յաճախ մտածեցի
իբրև վիրաւոր անօգնականի մը, որի ցաւերովը
յաճախ տառապեցայ ու փափաքեցայ մենութեան
մը մէջ տեսնել իրեն հետ, խօսիլ իրեն հետ, իր
իսկ բերանէն լսել իր պատմութիւնը, ու հոգիին
թաքուն գաղտնիքները...

Ու ամիս մը վերջ այն օրէն, երբ աշնանամու-
տին՝ ձմեռնային թատրոնները կը սկսին, գիշեր
մը թատրոնէն վերջ ընկերացայ իրեն իր սեն-

Եակը...

Մեզի հետևող հայեացքները զիս նոր զոհ մը կարծեցին, որ կ'երթայի Գեղուհին կրակնե-րովը խարուկեւելու, ու իմ ծանօթներս մեղա-դըրեցին զիս, որ Գեղուհին պէս պոռնիկի մը հետ թե թե կը քալէի, բայց զիս մղող զգա-ցումներն ու միտքերը այդ ցած, ցեխոտ նկա-տումները բնաւ չէին կրնար արժեցնել ինձ, ու ես անոնց վրայ կոխելէն կ'անցնէի ամբողջ ճամ-բայիս երկայնութեանը մէջ:

Ճամբային մէջ մեր ունեցած խօսակցու-թիւնը կրցած էր Գեղուհին սուր միտքին առ-ջեւ յստակօրէն պարզել իմ նպատակս, ու ա-նունս, որ երբեմն լսած էր և որի հանդպած, զինքը աւելի համարձակ ու անվերապահ կ'ընէր ինձ հանդէպ:

Իր պարզ ու աղքատիկ սենեակին մէջ ես զինքը գտայ իբր ճաշակաւոր տունի աղջիկ, ար-դէն ամիս մը առաջ զինքը իբր զգայնիկ ար-ւեստագէտ պաշտած էի, իսկ իր խօսակցու-թեան մէջ գտայ նաև բանաստեղծ հոգի մը...

Ան մտերմօրէն ու բուրօրէն պատմեց իր ամբողջ կեանքը, թէ՛ ի՞նչպէս դպրոցէն ել-նելէն վերջ վարժուհիութեան սկսած էր և տե-սուչին քմահաճոյքին չհնազանդելուն համար պաշտօնազրկուած, թէ՛ ի՞նչպէս անտէր, անտի-րական մնացած՝ իր կեանքը վաստակելու համար շատ դուռներ զարկած, թէ՛ ի՞նչպէս իրեն տի-րանալու յոյսին մէջ յուսախաբ երիտաւարդ-ներ իր մասին պատմութիւններ հիւսած էին, թէ՛ ի՞նչպէս իր մասին եղած բամբասանքնե-րը իրեն համար ամէն պաշտօնի յոյս կտրած էին, թէ՛ ի՞նչպէս, հակառակ իր առած ուս-

մունքին մինչև անգամ այս ինչ, այն ինչ աղա-րին, էֆէնտին տունը լւացքի գացած էր, նոյն իսկ սպասուհիութիւն ըրած անանկ մար-դերու, որոնց մինակ դաստիարակը պէտք էր ըլ-լար, թէ՛ ի՞նչպէս վերջապէս խաբած էր ե-րիտասարդի մը խօսքերէն ու իր կուսութիւնո-վը քաւած այդ խաբկանքը... Պատմեց ինձ ան, պատմեց բոլորը ու ես իր ամէն մէկ խօսքին, ա-մէն մէկ բառին ու շեշտին մէջ իր տառապած հոգիին ատելութիւնը գտայ դէպի բիրտ մարդ-կութիւնը. իբրև իմաստասէր մը գտայ զինքը ընկերական կեանքի հարցերուն ու մարդ արա-րածին համար ունեցած գաղափարներուն մէջ, ու Գեղուհին ցաւագին շեշտով մը աւելցուց, լմնցնելէ առաջ իր տխուր պատմութիւնը, թէ՛ աղքատին համար անարդարութիւն է, ո՞ճիր է գեղեցիկ ըլլալը, որովհետև իր չարիքներուն ա-մենամեծ պատճառը իր աղքատութեան մէջ իր գեղեցկութիւնն էր եղեր...

Գեղուհին հոգի մըն էր հիմա, սիրելու հոգի մը ինձ համար, տառապած, չհասկցւած հոգի մը, որ բիրտ ընկերութեան ապուշութիւն-ներուն զոհը եղած էր, ու այս քաղցր հակը ինքնամոռացութեան մէջ այնքան գեղեցիկ ու իտէյական, անգամ մըն ալ կուգար կռանելու բոզ մարդկութեան հանդէպ ունեցած ատելու-թիւնս...

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ այս բոլորը, ինչո՞ւ այս Գե-ղուհիները կը մտածէի ցաւատանջօրէն, երբ ան իմ զգացումներուն ու խորհուրդներուն ամ-բողջապէս տիրացած իր բարդուած ցաւերուն խորունկ շեշտով սկսաւ նորէն.

«Միւսի՛ Շահան, շատ անգամ կը մտածեմ

վրէժխնդիր ըլլալ սա ընկերութենէն, որ զիս պոռնկացուց, կ'որոշեմ թունաւորել անոր հոգին, և ատիկա ինձ համար դժւար բան մը չէ, սակայն, ա՛խ, իմ քաշած տառապանքներս տակաւին չեն կրցած այնքան վայրագցնել հոգիս, որ գործադրեմ իմ որոշումներս, ու երբ, այլևս կը զգամ թէ՛ կեանքիս օրերը համրւած են ու ես այս ոճրագործ ընկերութեան ինձ սահմանած ամենախայտառակ մահովը պիտի մեռնիմ, տակաւին այսքան թարմ ու գեղեցիկ մեռնելու փշաքաղող գաղափարին առջև անգամ չեմ կրնար գոնէ ցաւած հոգիս հովացնող վրէժով մը մխիթարելի, կը մտածեմ որ պիտի մեռնիմ և ուրիշներու կեանքն ալ ինձ հետ չմեռցնելու մտածումով մինակ կը սփոփուիմ...

Ես ցնցեցայ իր խօսքերէն... ինք կուլար...

Ի՛հ, ո՛րքան բարութիւն, սիրտի ի՛նչ փափկութիւն, հոգիի ի՛նչ անուշութիւն...

Կուլար ան, Գեղուհիներն ալ կրնան լալ... ու ես իր արցունքներուն մէջ իր երիտասարդութիւնը, իր մահը ողբայէ աւելի ընկերութեան ինկածութեան ցաւը տեսայ...

Պոռնիկ մը չէր ան, բոզ մը չէր Գեղուհին այլ կին-յիսուս մը...

* * *

Եւ ժամը երկուք հնչեց... Ցաւագին կեանքին պատմութիւնն ու վերյուշումը զգացի թէ՛ ու ժասպառ ձգեցին զինքը բազկաթոռին մէջ ու կիսափակ աչքերուն մարմըրուն նայածքը յառեցաւ ինձ, զինքը խորապէս ըմբռնող եղբօր մը:

«Գիշեր բարի, Գեղուհի՛, տանջւած քոյր իմ...»

Սեղմեցի իր պաղ ձեռքը, որ ծանրացած կը պառկէր իր ծունկին վրայ. զգացի թէ այդ մեռելական ձեռքը մատերուս կը փակէր:

Ան չպատասխանեց ինձ: Յուզումը, քնատութիւնը, ցաւն ու մօտալուտ մահին սարսփազոցեցին իր արտեանունքը. թերևս իր տառապանքի կեանքին մէջ առաջին անգամը օրօրելով գիւնքը մաքուր ու քաղցրիկ երազներու մէջ:

* * *

Փողոցը իր տուներով կուրծքիս վրայ կ'իջնէր կարծես, գլուխս անօրինակ խորհուրդներով ծանրացած կ'իյնար կուրծքիս վրայ. ու ըզգացի թէ զիս զինով կարծեց գիշերապահը, երբ իր ըովէն անցայ երերալով,

Գեղուհի՛ն, աչքիս առջևն էր ան իր ցաւերով, իր տառապանքով, իր բարութիւնով, իր աստուածութիւնով... Գեղուհի՛ն, արարչագործութեան մէկ սխալը, որ դարե՛ր, դարե՛ր յետոյ պէտք էր ծնած ըլլար, երբ մարդեր աւելի բարի կրնային ըլլալ, սակայն ան իր «պոռնիկ» — սրբութիւնով եկած էր «սուրբ» — պոռնկութեան մէջ եղծւիլ, պղծւիլ...

Գեղուհի՛ն, վիզիս շուրջ կը զգայի անոր թւերը, ու սարսափած դէմքը կը տեսնէի, որ կարծես ոճրագործ ընկերութեան գայլերէն Հալածական՝ եղբօր մը, մտերիմի մը, բարի մարդու մը վերջապէս կը փարէր եթէ ոչ ազատելու զինքը անոնցմէ, գոնէ իր վերջին օրերը քաղցրացնելու:

Գեղուհի՛ն, ո՛րքան իրաւունք ունէր, ո՛րքան պէտք ունէր սիրող սիրտի մը...

Ու ես կը յիշեմ թէ՛ այդ ամբողջ գիշերը զառանցեցի, նոպայի մը ճիրաններէն գալարեցայ, վայրագ զգացումներէ, ըմբոստ միտքերէ խելագարի ըրպէսներ՝ ապրեցայ... Տեսայ զինքը երազիս մէջ, որ մեռնող հրեշտակ մը կը մարմնաւորէր ու լացի այդ փափուկ էակին համար, որ մարդկութեան պոռնկութիւնն էր լացած...

Մեղք որ շատ ուշ ճանչցայ զինքը, երբ արդէն գերեզմանին եզերքն էր այլևս, ու ես չէի կրնար փրկել զինքը, որովհետեւ ամիս մը վերջ իր միակ յուղարկաւորը պիտի ըլլայի:

“ԽԱԶ ՀԱՆԵՑԻՔ ԶԱՅՆ,”

«Փախեր է...»

Այսպէս կ'ըսէին իրարու հանդպողները, հայհոյանքի շեշտ մը դնելով իրենց բառերուն վրայ, ամէնքը, որոնք կը ճանչնային Աղաւնին, ու յայտնի կերպով կ'ուզէին ցուցնել այն վիրաւորանքը ամօթխածութեան, զոր զգացած ըլլալ կը թւէին, զայն ճանչցած, անոր հետ խօսած, անոր նոյնիսկ բարեկամներն ու մտերիմներն եղած ըլլալնուն համար:

«Փախեր է...» այս էր այն օրերուն մէջ ընտանեկան խօսակցութիւններու առանցքը. որ մէկ կողմէն ալ սկսէր խօսքը, միշտ կը դառնար ան ու կը կեդրոնանար Աղաւնիի փախուստին վրայ:

Կը դիտէի այլևս պառաւութեան սեմը համբուրող կիներ, որոնք իրենց ձախ ձեռքերը ազերեկ մազերուն կը տանէին այդ «քստմնելի ոճի»-ին պատմութիւնը լսելու ատեն, կը քննէի անոնց սարսափը, իւրաքանչիւր բառի առջև սիրտերուն խօցոտումը ու դէմքի դժկամակ ծամածռումները, զայն չլսելու համար. կը տեսնէի նոյնիսկ անոնց խաչակնքումը կուրծ-

քերուուն վրայ, կարծես այդ խօսքերու ականջա-
լուր ըլլալուն մէջ անգամ անքաւելի մեղքի
մը մասնակից ըլլալ կը հաւատային, ո՛հ, այդ
պառաւները, ո՛րքան մաքուր էին. . . կը կարծէի
թէ անոնց լսողութիւնները կը վիրաւորէին
Աղաւնիին պիղծ անունը լսելով :

Կը զննէի չափա՛ս էրիկ-մարդերու դա-
ժան դէմքերն ու հայեացքները, որոնց մէջ լը-
սել կը զգայի կռանումը, դարբնումը թերա-
հաւատութեան դէպի կին արարածը, ամէն ան-
գամ որ Աղաւնիին պատմութիւնը մագնիսի մը
պէս իրեն կը քաշէր բոլոր լեզուները. . . Կը
հասկնայի թէ անոնք բոլորը կասկածի մը ճի-
րաններէն կը գալարէին, մտածելով որ գուցէ
վաղուան խոսքները դառնան, մանաւանդ քիչ
մը աւելի իրենց կիներուն հետ բաղդատելով ան-
յարմարները, որոնց դէմքերը պայծառ հայելիի
մը պէս կը ցոլացնէր անոնց հոգիին ամբողջ
կասկածն ու տառապանքը : Եւ միշտ այդ տան-
ջող, այդ ճանկատող պատմութիւնը կ'ընդհատ-
ւէր այս վերջի տեսակներու կողմէն, որոնք լը-
ռութեան մէջ ինքնախաբէութիւնով մը կ'ու-
զէին հեռացնել վաղուան հաւանական սոսկումին
ուրաւկանը :

Ամենէն աւելի սակայն իմ հայեացքս կը
սեւեռէր այլևս հասուկ, աշխարհէն ու կեանքէն
հասկցող աղջիկներու վրայ :

Ա՛հ, այլազան, բազմազան էին անոնց հո-
գիները, որոնք կը գծագրէին իրենց ամբողջ
արտաքինին վրայ : Աղջիկներ, որոնք կը շիկնէին
ու իրենց համեստութեան մէջ վիրաւորած կը
զգային, ամօթխածութեան ծիրանի արիւնը կը
տեսնէի անոնց այտերը ներկած, ու դժգոհան-

քը, որով լուռ կ'ուզէին հասկցնել թէ՛ անխո-
հեմութիւն, անխղճութիւն ու անիրաւութիւն է
իրենց առջև այդպէս խօսիլ : Աղջիկներ, որոնք
ցաւագին կերպով գլուխ կը ձգէին կուրծ-
քերուն վրայ, որովհետև սիրած էին Աղաւնին,
ու այդ սէրը կը ցաւցնէր իրենց սիրտը, որ Ա-
ղաւնին փախած էր, կը կապէր իրենց լեզուն,
որ քննադատէին. . . Կայն. . . Աղջիկներ, և շա-
քիչ աղջիկներ, որոնք իրենց մեծերու սարսա-
փին առջև պապանձած և, սակայն, գոհ ար-
տայատուութիւնով մը կարծես ըսել կ'ուզէին.
«Աղէկ ըրաւ. . .» որոնք աւելի զարգացած ըլ-
լալ կը թւէին և արդէն Աղաւնիին գծած ճամ-
բային գլուխը կանգնած՝ նմանօրինակ պարա-
չայի մը մէջ այդ ճամբայէն քալելու տրամա-
դրութիւն կը ցուցնէին. . .

Այն իրիկունն ալ նոյն պատկերն էր որ կը
պարզէր աչքերուս առջև, որովհետև ուրախու-
թեան ու խնճոյքի առիթ մը շատեր հաւաքե-
ր : Ես լուռ կերպով մտիկ ըրի բոլոր մեղա-
դրանքները, բոլոր բամբասանքներն ու հայհո-
յանքները Աղաւնիին հասցէին, ծաղրական ար-
համարհանքով մը դիտեցի այն պառաւական
մրմունջները, որոնք կարծես աշխարհի վախ-
ճանին հասնողի մը պէս գութ կը հայցէին երկ-
նաւորէն. . . Ու երբ տուն վերադարձայ՝ կուշտ
մը խնդացի, յիշելով Աղաւնին այդ բոպէին,
որ իր երջանկութեան մէջ ապրող կեանքով ու
գործով կ'արհամարհէր, կը ծաղրէր, այդ կապ-
կային ձևերը, այդ սնապաշտ աղօթքները, այդ
ապուշ հայհոյանքները. . .

Չեմ կրնար բացատրել թէ՛ այդ գիշեր ո՛ր-
քան սիրեցի Աղաւնին, երբ երևակայեցի թէ՛

ան իր սիրած երիտասարդին հետ երջանկու-
թեան մէջ կը ննջէր հրեշտակի մը պէս, մինչ-
դեռ ասդին այդ պատկերը իբր դժօխային տե-
սիլ մը կը սարսափեցնէր, կը հալածէր արա-
րածներ, որոնք չեմ գիտեր ինչո՞ւ կ'ապրին...

II

Աղաւնին— վեց տարի առաջ էանչցայ զին-
քը— Խ... քաղաքէն աղջիկ մըն էր, հազիւ
քսան տարեկան։ Ասիական կայտառութիւնը
իր խմորն էր, խարտեալ մազերը արեւագի շո-
զերէն էր քաղեր կարծես, խոշոր խուրձ մը,
որ կռնակէն վար կը սողոսկէր, աչքերը անլու-
սին. բայց պարզ երկնքի մը մթնշաղի կապոյտն
ունէին, այտերը վայրի գեղեցկութիւն մը, իսկ
այդ գեղեցկութիւնը կը լրանար պարկային
Հասակով ու «դպրոցական»ի անունով մը...

Ո՞վ չպիտի ուզեր սիրել զայն, ո՞վ նոյնիսկ
հպարտ չպիտի զգար զայն սիրելու զգացու-
մով... Ու քաղաքին բոլոր երիտասարդները,
նոյնիսկ որի աղջիկներու սիրահարները զայն
անգամ մը սիրելով գոնէ սիրած ըլլալու գա-
ղափարով երջանիկ ըլլալ կը թւէին։

Շատեր գիտեմ ու կրնամ համրել, որոնք
Աղաւնին աչքերուն տակ մոմի պէս կը հալէ-
ին, շատե՛ր, որոնք խելագարած՝ օրական տա-
սց անգամ անոնց գունէն կ'անցնէին գոնէ ան-
գամ մը զայն տեսնելու համար, շատեր, որոնք
մանսանդ բազմիքի օրերուն, բան գործ ձը-
գած՝ անոր ճամբան կը սպասէին տեսնելու հա-
մար Աղաւնին բաղնիքէն վերադարձին, որ այդ
օրը սլլս ստուածուհիներու, յաւերժահար-
սերու աղջիկը ը գառնար...

Եւ չէի կրնար մեղադրել այդ երիտասարդ-
ները, քանի որ նոյնիսկ կատարելութեան, տա-
րիքին հասած, զաւակներու տէր հայրերէ յա-
ճախ լսած էի տուփացայտ խօսքեր, որոնք այն-
պէս խորունկ շեշտով կը բացագանչէին, որ
կարծես թէ՛ կը փափաքէին երիտասարդան ը
մինակ անգամ մը Աղաւնին սիրելու համար։

Աղաւնին ալ գիտէր, կը զգար թէ՛ ինք գե-
ղեցիկ է. և այդ գիտակցութիւնը կարծես կու-
գար կրկնապատկելու իր հրապոյրը։

Գեղեցկութիւնը սակայն սկսաւ չարիք մը
դառնալ Աղաւնին գլուխին. աղջիկ մը, որ մի-
նակ մօրը պաշտպանութեան ապաւինած էր, ո-
րովհետեւ իր հայրը արդէն տասնհինգ տարի-
ներէ ի վեր Ամերիկա մեկնած էր՝ աղջիկ լը,
որ իր շուրջը տասնեակներով խնկարկուշի ու
թեկնածուներ ունէր, և այդ թիւը քիչ ալս
երկիրի մը խոր մէկ անկիւնը։

Աղաւնին հողար կտոր չէր կրնար ըլլալ բո-
լոր իր շուրջը դեգերողներուն գոհացում տա-
լու համար, այնքան շատ էին իր կրակէն այրը-
ւողները, և յետոյ իբր զարգացած աղջիկ՝ չէր
կրնար իր նախասիրութիւնները ստնակոխել, ու
ժպիտով մը պատասխանել այն շատ մը սիրա-
յին առաջարկութիւններուն, որոնք ո՛րքան ալ
անսթեքեթ ու անկեղծ ըլլային վերջապէս ի-
րենց անտաշութիւնով կը վիրաւորէին, կ'արիւ-
նէին Աղաւնին նրբութիւնները։

Այսպէս շատեր արհամարհեցան ու իրենց
պարտութենէն բորբոքած Աղաւնին իբր ամ-
բարուան, իբր գոռոզ ներկայացուցիւ շատեր
մերժեցան ու իրենց մերժումէն կատարած
զայն անախտ, անպարկեշտ կոշեցին, շատեր

յուստիսարեացան ու իրենց կսկիծէն խելագար զայն լիտի անւանեցին, մինչև որ վերջապէս տարածայնեցաւ Աղաւնիի սիրահարութիւնը Սուրէնին հետ ու եկան չարաթոյն, մաղձոտ պատմութիւններ, նոյնիսկ շեք եր հիւսեցին խեղճ աղջիկին վրայ...

Ես կը կսկծայի տեսնելով այդ մարդ— գազանութեան կոպտութիւնը, վայրենութիւնը, որ մէկի մը, և ան ալ տկար աղջիկի մը ազատ ընտրութիւնը կաշկանդելու, կալանելու համար ատելութեան դեղին մաղձով կ'ուզէր թունաւորել անոր սպիտակ հոգին...

Կը ճանչնայի ես Աղաւնին. ան իր պաշտելութեան մէջ թէև հպարտ չէր և ոչ ալ ամբարտաւան, սակայն չէր խորհեր և չէր կրնար երջանիկ ըլլալ իր կեանքը կօշկակարի մը հետ կապելով, գիտէի որ անոր ձեռքին փափկութիւնը պիտի ցաւէր, երբ քահանան զայն դարբինի մը ձեռքին մէջ դնէր, ան չէր կրնար ինքզինքը համոզել որ պիտի կրնար երջանիկ ըլլալ, երբ համաձայնէր փռապանի մը ալիւրոտ շապիկը գրկել...

Փափուկ էր ան ու զգայնիկ և կը փնտռէր էակ մը որի փափկութիւնը կարենար զինքը լըրացնել և իրմով լրանալ...

Այդպէս կ'ըմբռնէր Աղաւնին կեանքի, ամուսնութեան երջանկութիւնը ու կարծած էր գտնել զայն Սուրէնին մէջ:

Ձարգացած, նրաակազմ երիտասարդ մը, որ Աղաւնիին սէրին տիրանալով երջանիկ էր արդէն և աւելի երջանիկ՝ մտածելով որ իր երջանկութիւնը ուրիշ երջանկութիւն մը կը ծընէր:

Սուրէն աղքատ ծնողքի մը, այրի մօր մը մէկ հատիկ զաւակն էր. բաղդի ու կեանքի դաժանութենէն ապտակած երիտասարդ մը, տառապող ու բանաստեղծ հոգի մը, որի բարեկամութիւնը իմ մխիթարանքս եղած էր Պօլիսէն տարագիր, սիրավտար վերադարձիս մէջ: Կտած էի անոր մէջ հոգի մը, որ ցաւերով ու տառապանքով եղբայրացած էր ինձ, և ան կը սիրէր զիս ինչպէս կը սիրեն զիրար բոլոր բախտակից, ցաւակից սիրտեր...

Ես կր պատմէի իրեն իմ հին սէրերէս, իմ ցաւերէս, իմ վէրքերէս ու կարօտներէս, ու ան մտիկ կ'ընէր լուռ ու անխօս և ահա կարգը իրենն էր խօսելու Աղաւնիին և ես մտիկ կ'ընէի զինքը... Ու մեր ուէ մէկին լուութեան ատեն մենք կը կարծէինք ինքզինքնիս լսել, այնքան նոյնն էին մեր տառապանքները, այնքան նոյնն էին մեր վէրքերն ու սէրերը, «Սուրէն, կ'ըսէի յաճախ, մենք իրարու մէջ կ'ապրինք...»

Այսպէս ապրեցանք մենք գրեթէ տարի մը: Ես կը հետևէի Սուրէնի ու Աղաւնիի սիրային կեանքին, ինձ համար գաղտնիք չկար բնաւ, այնքան լաւ հասկցած էր զիս Սուրէնը:

Ան չէր կրնար գաղտնի պահել ամենապղտտիկ վիշտ մը կամ ուրախութիւն մը, կարծես այդ գաղտնիքը զինքը խեղդէր կամ պատռէր, ու ես Սուրէնի հետ միասին կը կարդայի Աղաւնիին եկած նամակները, անոր քովը նստած կ'ըլլայի միշտ, երբ Աղաւնիին կը գրէր...

Գիտէի թէ՛ ո՞վ կը տանէր— կը բերէր անոնց նամակները, թէ՛ ե՞րբ, ո՞ւր կը տեսնուէին անոնք, թէ՛ ի՞նչ կը խօսէին, թէ՛ ի՞նչպէս կը

Համբուրեցին անոնք, իբր թէ՛ ես եղած ըլլա-
լի Սուրէնը . . .

* * *

Ու Աղաւնի՛ մօրը հետ անպայմանօրէն Ա-
մերիկա պիտի գար . . .

III

Կո յիշեմ այն առաւօտը երբ Աղաւնին իր
մօրը հետ ճամբու դրինք. ես վկայ եղայ Ա-
ղաւնիի ու Սուրէնի արտաւաթուրմ համբոյր-
եցողն ու ուխտին, ես տեսայ անոնց արցունք-
ները :

Թո՛ղ իրարու սէրովը պարէին անոնք ու
ախնակարողը թող այդ հնարաւոր ընէր եթէ
իւր սէրն էր, թո՛ղ անոնք երջանիկ ըլլային ի-
րարու գիրգի մէջ եթէ ամենատեսը բարի
էր . . .

Բայց ո՛չ, այդ արցունքներուն մէջ երջան-
կութեան չկար, երջանկութիւնը ժպիտ կը ծաղ-
կէ, ու է յիշերուն ու հառաչներուն մէջ քաղց-
ածուն չկար, քաղցրութիւնը երգ կը հնչէ . . .

Ու ես այդ օրը, այդ արցունքներուն առջև,
այդ սիրովէր սիրտերուն խորտակումին հան-
դուհի հաստացի թէ՛ ասուածներն ալ չար են
ու նստանձառ, վայրագ ու նենգամիտ . . .

Տակաւին լսել կը կարծեմ Աղաւնիի վերջին
տեղը, որ կարծես իր ամբողջ սիրտն էր արիւ-
նաւորութեան գիրգէ պի երկինք ատելութիւնով
որ կը նստէր արիւն, աղձ ստաւածի երու սև
տեսնանքներու ճակատի . . . Սուրէն . . . Սու-
րէն . . . յիշեր երբէք այդքան սրտակե-
տիւն չէր ուսած ուս . . .

Տակաւին երևակայութեանս մէջ կ'երկարի
այն ճամբան, որի վրայէն Աղաւնիենց կառքն ալ
անցաւ. ու այն թաշկինակի ծածանումը, որ
սէր կը նետէր, համբոյր կը դրկէր Սուրէնին,
մինչև որ անգութ ոլորտը մը այլևս անհետա-
ցուց զայն . . .

Սուրէնը, այդ օրը իբր անհոգի մարմին մը
տարի ես տուն ու թողուցի որ լար, մաքուր
արցունքներով իր սէրը զարդարէր ու տխուր
երգերով իր Աղաւնին ողբերգէր . . .

«Պիտի երթա՛մ . . . պիտի երթա՛մ . . .» կը
կրկնէր ան մեքենայօրէն, ու գլուխը ձգած
կուրծքիս վրայ անյուսօրէն կը հեկեկար :

IV

Մոռցա՞ն իրար այն սիրատարփ հոգիները . . .
Քանի մը ամիսներ վերջ երբ Ամերիկա ե-
կայ՝ արդէն ամուսնացած գտայ Աղաւնին . . .

Արիւնս աչքերուս մէջ խուժեց, ամէն բան
կարմիր տեսայ. ես կատղած յովազի մը պէս
փառաստել կուզէի այդ ազիճը, որ այդքան
չուտ մոռցած էր իր արցունքներն ու ուխտե-
րը : «Կրնա՞յ ըլլալ, կրնա՞յ ըլլայ» կը հարցնէի
ինքնիրենս կրնա՞յ ըլլալ որ դեռ երէկի աստ-
ւածային Աղաւնին այսօր դժոխային օձի մը փո-
խարկուէր. այսչափ շո՛ւտ ուրեմն կը մոռցւին
սէրերը կին հակներէն, այսքան ստապատի՞ր են
ուրեմն կիներու երդումները ու Աղաւնին, որի
եռէկի աղաւնի—հոգիին սրբութիւնը կը պաշ-
տէի, կը սկսէի հոգիիս ամբողջ թափովը ատել,
և Աղաւնիով ատել նաև ամբողջ կիները, իմ աչ-
քիս՝ ան փողոցի կինէ մը աւելի ստորին էր և
ո՛չ եորէք արասած մը, էակ մը որ մաքուր հո-
գի կրնայ ունենալ . . .

Աղաւնին ամուսնացած և ան ալ որի հետ...
ի՛նչ ընտրութիւն...

Միթէ՞ կարելի էր ատիկա. իր կրկին տարի-
քով մարդ մը, որ ոչինչ ունէր հրապուրող, ո՛չ
բէ՛հք, որ հսկարելիութեան գիծ մը ունենար,
ո՛չ հայեացք մը, որ պայծառութեան ցոլք մը
փայլեցնէր, ո՛չ խօսւածք մը, որ ակործե-
լի շեշտ մը կրէր, ո՛չ իսկ մազեր, որ երիտա-
սարդութեան գոնէ հետքն ունենար... մինակ
շատ դրամ, կ'ըսէին:

Ի՞նչ պատահած էր. արդեօք Աղաւնիին հո-
գեկան, զբայական ու մտաւոր բոլոր նրբու-
թիւնները կոշտացե՞ր էին, արդեօք սա նոր
աշխարհը նոր փիլիսոփայութիւն մը, նոր վար-
դապետութիւն մը ներշնչեր էր այդ հակին,
թէ ո՛չ աղաւնին իր տառապանքէն խելագա-
րած էր, կամ ուզած էր այդ կերպով վրէժ
լուծել կեանքէն, աշխարհէն ու Աստուծմէ...

Ինձ համար հանելուկ մնաց ատիկա իմ նո-
րեկի օրերուս մէջ. մինչև որ, նոր աշխարհի
հայ կեանքը ուսումնասիրեցի, օրական անցու-
դարձերուն, ապրող պատկերներուն հանդիսա-
տես ու մանաւանդ Աղաւնիի ամուսնութեան
պարագաներուն տեղեակ եղայ:

Աղաւնին ալ ամուսնացեր էր ինչպէս կ'ա-
մուսնանան Ամերիկահայ աղջիկները:

* * *

Վար իջի՛ր, ո՛վ երկնաբնակ. այն աղօթք-
ները որ քեզի կը նւիրեն իբր թէ՛ ծաղրանքներ
են քու հինցած գահոյքիդ նետուած, անոնք, որ
քու անունովդ կը խօսին, քու սրբութիւնովդ
կը քարոզեն, քու բարութիւնովդ կ'աղաղակեն,

քու անհղութիւնովդ կը սաստեն քու արքա-
յութիւնովդ կ'օրորեն ու քու դժոխքովդ կը
սպառնան... ատոնք բոլորը թմբուկի տարբեր
եղանակներ են քու վզէդ չլան մը անցուցած
քեզ խաղցնելու համար...

Քու սէրդ վաղուց է հինցեր ու կապար
դարձեր, քու տնունդ շատոնց է լղրճւեր, քու
արքայութիւնդ պղինձի արծէք ստացեր, քու
ընծաներդ կապարի փոխարկւեր... Հիմա, ոսկի՛
կայ, ոսկի՛... և հետդ կը զւարճանան, որ ինք-
զինքդ բնագաւառներու բնակ ըրած, ինքզինքիդ
«ամենաբարի, ամենաողորմած, ամենահեղ...
անսկիզբ, անվախճան...» տիտղոսներ ես տը-
ւած, ինչպէս յիմար մը, որ ամէն բան, ապա-
կիի պսպղուն կտորներ իր ցոցոտիներուն, իր
յիմարութեան վրայ կը կախէ ու ինքզինքը ար-
քայ կը կարծէ...

Աստուածները — իբր սրբութեան լրութեան
ըմբռնումով — շատոնց է որ հինցեր են...
.....

* *

«Փախեր է...»
«Ապերա՛խտ. անառա՛կ... զինքը հօր մը
պէս կը խնամէր, կը գուրգուրար, լորտի աղ-
ջիկի մը պէս կը պահէր, բայց ի՞նչ ընես ի՞նչ
կաթ է ծծեր, եւ՛մ մատնիները մէկի տեղ եր-
կուք, երեք շարեր էր մատներուն վրայ... իրեն
ընելէն վերջը հօրն ումօրն աւրբաւ, երկու ան-
գամը ճամբուն ծախսը տալէն վերջ, շարունակ
կը հոգար գանոնք»:

Ահա ամերիկա ա ինկած հոգեբանութիւնը
յատկանշող բառերը և այդպէս կը խօսէին Ա-

դաւնիի հասցէին, ու ես մտիկ կ'ընէի: Անոնք միամտաբար կը պատմէին ամուսնութեան ամբողջ պատմութիւնը, նշանտուքն ու նշանները, հարսնիքն ու քէյֆերը, և կ'ափսոսային որ այդ տեսակ ցած էակի մը համար այդ բաները եղեր էին:

«Հօր մը պէս կը խնամէր...» Հիմա հայրութիւն կը փնտռեն ամուսինին մէջ և ոչ թէ էրիկը....

«Երկու անգամը ճամբուն ծախսը....» ու ես կը մտածեմ, որ հիմա դրամին մէջն է սէրը..

* * *

«Փախեր է....»

Երբ փախուստը ստեղծող սա մարդերը իրենց սրտէն կը հայհոյեն անգիտակցաբար, աւսից զիտնալու որ այդ լուտանքները իրենց բեռանէն ուղղակի իրենց հոգիին կ'ուղղուին, ես գոհունակութիւնով կը քրքչամ....

Աղաւնին փախեր է.... — հա՛ հա՛ հա՛....

ՀԱՒԱՏՔԻՍ ՄԱՐԴԸ

Երազիս մէջ տեսայ զինքը: Աշխարհի տա-
 ռապանքները ամբողջապէս ապրած, անոնց յաղ-
 թած, անոնց խորունկ հետքերը կը կրէր լայն
 ճակատին վրայ. զրկանքի ամէն տեսակները տե-
 սած, անոնց դիմագրաւած ու գորեղ, ջղուտ
 բազուկները մարզած էր անոնցմով. անիրաւու-
 թիւններու հետ ճակատ ճակատի գտնւած էր
 ու անոնցմով դառնացած էր իր հոգին, որ կը
 ցոլար մռայլանքի գոյգ մը խո՛ր երկինք — իր
 աչքերուն մէջ. տեսած էր որ իր քովէն սողու-
 նութիւններ, գաճաճութիւններ կը գետնաքար-
 շին ու իր դարչազարին վրայ խաւացած սև ա-
 րիւնը կը ցուցնէր թէ ատելութեան բուռն նո-
 պայի մը մէջ կոխկռտած էր անոնց գլուխնե-
 րուն վրայ. թափառած էր ամբողջ աշխարհը,
 ու աշխարհը միշտ նոյնը, մարդերը միշտ նոյնը
 գտած էր. իր ճամբային ամբողջ երկայնքին օ-
 րինագիրքեր կոխկռտելով անցած էր ու անոնց
 զինակիրներէն երկիրէ երկիր հալածւած. ան-
 սուրբ սրբութիւններու ճակատին էր թքած ու
 սուտ աստուածներու գահերուն հայհոյած և ան-
 ոնց ստրուկ զինւորագիրներէն քարկոծւած,

անոնցմէ վտարած սահմանէ սահման: Օրէնքներու ու գահակալներու թշնամի էր յայտարարած ինքզինքը ու բիրտ ուժը, զնտանին դուռը ցուցուցած էր իրեն ու շրթաներու օղակներովը կաշկանդած: Կրօնքի ու ասուածներու անունով խօսող ոճրագործներու լեզուներն էր քաշած կոկորդներէն ու ցեխերու մէջ նետած և ստրկութեան բանակէն բանադրւած...

Անուն չունէր: Աղէքսանդր կամ Ալֆրէտ: Լի Չունկ կամ Թօկսքի, Սաշա կամ Էյմըն, Ճէք կամ Միքօ, Հասան կամ Սիսակ նոյնն էին իրեն համար. շատ սիրով կ'ընդունէր անոնցմէ ու է մէկը, հաճոյքով ինքզինքին թոյլ կուտար կոչուիլ անոնցմէ ամէն մէկը անխտրաբար:

Ազգի մասին չէր խօսեր բնա՛ւ, ձեռք կուտար Փրանսացիին աներկրային բարութիւնով եթէ ան ինկած էր, կը բուժէր գերմանացիին վէրքը երբ կրնար՝ առանց հարցնելու թէ ո՞վ է և ի՞նչ ազգի կը պատկանի, կը ճաշէր հային հետ, կը քալէր ռուսին հետ, կ'ապրէր ամէնուն հետ և ամէնուն համար և ես չկրցի գիտնալ թէ ի՞նչ էր իր անունը և ի՞նչ ազգի կը պատկանէր...

Ինձ հետ հայերէն խօսեցաւ ու ես կարծեցի թէ իր նախահայրերը հայ եղած են, բայց ինչ առաջ արդէն ամերիկացիի մը հետ կը խօսէր ու անոր ցաւերէն կը պատմէր. չորս կողմին վրայ տարբեր տարբեր ազգութիւններու հետ կը խօսէր ու անոնք բոլորը իրենցմէ կը կարծէին զինքը: Ու զինքը մտիկ ըրի երկարօրէն, լսեցի որ ռուսին հետ կը խօսէր ու ես կը հասկնայի զինքը, գերմանացիին հետ կը վիճարանէր ու ես կ'ըմբռնէի իր բոլոր ըսածները իբր թէ հա-

յերէն եղած ըլլաին... Իր ամէն մէկ խօսքը, որ կ'արտասանէր, ճշմարտութեան խորունկ ու անվիճելի շեշտն ունէր: Լռելու ատեն մինակ երբ աչքերը — ուր շանթեր մինակ կը դարբնէին իր յուզումի վայրկեաններուն — դէպի երկինք կը սևեռէր շանթահարելու համար կարծես անոր բնակիչները, ու որոտածայն հայհոյանքը կը թռէր հոգիին խորէն. ըմբռնեցի թէ՛ ան լեզու չունէր, իր լեզուն Տառապանքի լեզուն էր, որ ամէն տառապող կրնայ հասկնալ:

* *

Եկեղեցիի մը խոշոր դուռէն խուռն բազմութիւն մը դուրս կ'ելնէր ուրախ, զւարթ. ամէն անութի տակ ոսկեզօծ գիրք մը կար: Ան հազիւ թէ չունչ մը առած էր, ահա որոտի մը ձայնով սկսաւ սարսափեցնել այդ ամբողջը, որ քարացած չէր համարձակեր քայլը առաջ նետել:

«Ո՞վ կեղծիքի խնկարկուններն ու երկրպագուները, որ ձեր խաւարամտութիւնով ստութեան անթիւ բանակը կը կազմէք, ինձ մտիկ ըրէք, եկեղեցիին, որի անունով կը խօսին ու ձեզ կը հաւաքեն ձեր քսակէն ձրիարար ապրելու, պարարտանալու և ձեզ ստրկացնելու համար կառուցւած շէնք մըն է. կրօնքը, որի անունով պատգամներ կ'որոտան, ձեր կուրուքիւնը յաւերժացնելու՝ իրենց անպէտ գոյութիւնը անմահացնելու համար ստեղծւած խաղ մը, ասուածը, որ ձեզի կը քարոզեն, ոճիրներու դարբին մըն է:»

«Բարի ասուածը ստրուկները չսիրեր և դուք ստրուկներ էք. բարութիւնը ստրկութիւն

Հասկցուցեր են ձեզ, որովհետև ճշմարիտ բարութիւնը ձեր կրօնապետներուն շահին կը վնասէ. բարի եղէ՛ք, բայց ոչ ստրուկ:

«Կրօնքը, ճշմարիտ կրօնքը, ամէն մարդ իր կուրծքին տակ ունի, և սակայն ձեր ստրկամըտութիւնովը յաղթանակող ձե՛ր պաշտածները, անոնք կը խլեն ձե՛ր սրտէն ու կը հպատակեցընեն իրենց քմահաճոյքին: «Մի՛ յափշտակէ՛ք» կ'ըսեն ձեզի բայց իրենք կը յափշտակեն ձեր ամէն նւիրականութիւնները. «մի՛ գողնա՛ք» կը հրամայեն ձեզի, բայց իրենք մեծագոյն աւագակներն են. «մի՛ վնասէ՛ք ուրիշին» կ'ըսեն, բայց ճիշտ նոյն ատեն ձեզ կը սպաննեն:

«Եկեղեցին, — ձեր պետերուն խանութը — որ ձեր գրպանները կողոպտելով կը շինեն ու ձեր անօթութեան փոխարէն կը փառազարդեն, այն տեղը չէ՛, ուրկէ պաշտեած աստածները կը լսեն ձեր աղօթքները: Ազատասէր աստածները ստրուկներու աղօթքները չեն լսեր, անոնք այդ առիքներուն տակ չեն իջներ, որովհետև այդ տեղերը ստութիւններ կը քարոզին ու կեղծիքի ուխտածները կ'երգեն: «Աստած այս տունին մէջ կը բնակի, կ'ըսեն ձեզի, «Իւրնդրեմ ո՛վ տէր, քու հոգիդ ներշնչէ իմ հօտիս» կը կապկեն աչքերնին գոց ու ձեզ կը համոզեն որ արդէն ներշնչեցաք, մինչդեռ իրենք չեն հաւատար իրենց ըսածներուն, ձեզ կը հաւատացընեն որ աստած կը բնակի այնտեղ, մինչդեռ սատանան անգամ չպիտի ուզեր բնակիլ...»

«Ամէն մարդ իր եկեղեցին է, իր հաւատքը, իր երկինքն ու աստածը...»

Ու քարացած ժողովուրդը ցնցեցաւ երբ սևազգեստ դէմք մը եկեղեցիին դուռին վրայ ե-

րևցաւ. ձեռքերը բազկատարած, անէծք ու Հայ-հոյանք կը ժաթքէին իր բերանէն:

«Քարկոծեցէ՛ք զայն, քարկոծեցէ՛ք զայն...» կ'ոռնար ան, մոռնալով որ քանի մը վայրկեան առաջ. «Ներեցէ՛ք ձեր թշնամիներուն» բնաբանով ամբողջ ժամեր ստրկութեան սալն էր ծածեր: Եւ ժողովուրդը կը յուզւէր, կը խռովէր, որովհետև անոր զգացումներուն կ'աղօթէր այդ երկիւղած, այդ բարեպաշտ կղերը, ու քար կը փնտռէր քարկոծելու համար զայն, առանց անդրադառնալու թէ՛ ինչո՞ւ երբ իրենց կը քարողեն. «Ներեցէ՛ք ձեր թշնամիներուն» վայրկեան մը առաջ, «մի՛ դպիք անոր» չեն ըսեր վայրեան մը վերջ, թէ՛ ինչո՞ւ երբ իրենց կը սորվեցնեն «ներել թշնամիներուն» իրենք չեն ներեր էրէ՛ց թշնամիներուն:

Ու Հաւատքիս Մարդը կ'անյայտանար երբ ամբոխը քամակը կը ծռէր սևազգեստ կղերականին առջև, որ «տէ՛ք, կ'ըսէր, որպէսզի ձեր դժոխային մեղքը քաւեմ ու արքայութեան դուռը բանամ ձեր առջև:»

* * *

Զինւորներու անվերջ շարք մը նւագախումբի մը եռանդալից խաղերուն առջև դէպի արիւն կը քալէր: «Պատերազմ կայ» յայտարարած էր ամէն կողմ, ու ամէն մարդ արիւն կ'ուզէր տեսնել, դիակներու վրայէն քալել: Փողոցները լեցուն էին. ահուելի բազմութիւն մը, որ անցնող զինւորները կը ծափահարէր, «կեցցէ՛»ներով անոնց արիւնախանձ եռանդը կը կրկնապատկէին. ամէն կողմէ անոնց բազուկներուն ուժ կը մաղթէին, որպէսզի քանի մը

դիակներ աւելի փռէին ռազմադաշտին վրայ .
իրենց գարշերը նւիրելու փորձեր կ'ընէին ա-
նոնք աւելի գրգռելու ու քանի մը փամփուշտ-
ներ աւելի տրամադրելու համար :

Նւազը կ'աղօթէր արիւնի աստըծուն, նւա-
զը կը փառաբանէր վայրագ իղձերը մարդուն :

«Կանգ առէ՛ք...» որոտաց Հաւատքիս մար-
դը, «Կանգ առէ՛ք, ո՛վ անգիտակ արիւնարբու-
ներ : Ո՛ւր կ'երթաք, և ինչո՞ւ համար : Ի՛նչպի
արի՛ւն... Եթէ փառքի գործ մըն է մարդաս-
պանութիւնը և արիւնով յագենալը, դարձու-
ցէք ձեր զէնքերը անոնց կուրծքին, որ ձեզ
դէպի արիւն կը քշեն, թափեցէք անոնց սև ա-
րիւնին մինչև վերջին կաթիլը և դուք ձեզի
խօսած փառքին տիրացած կ'ըլլաք : Ի՞նչ շահ
ունիք մարդասպանութեան, արիւնխումութեան
մէջ, վաստակելիք անսահման գանձերէն ի՞նչ
բաժին կը ստանաք դուք, աշխարհակալած եր-
կիրներէն գերեզմանի մը չափ հող բաժին ու-
նի՞ք, որ ձեր արիւնները, ձեր կեանքերը կ'ըլ-
պասարկէք Ոճիրին :

«Եթէ փառք է ոճրագործութիւնը, ինչո՞ւ
այդ դաւանանքը ձեզի քարոզող հոգին չվազեր
դէպի հոն, ուր ձեզ կը քշէ, կը հաւատա՞ք որ
ան ձեզի պիտի արժանի տեսնէր զայն, եթէ
ճշմարտապէս փառք մը ու շահ մը նշմարէր
հոն :

«Ինչո՞ւ կը խօսին սրբութեան մը անունով,
որ իրենց արիւնխաւանութիւնն է ու փառամո-
լութիւնը, ինչո՞ւ ձեզի կը հաւատացնեն բան
մը, որի իրենք չեն հաւատար ու հաճոյքի, զեղ-
խութեան փետուրէ անկողիններուն մէջ հեշ-
տանքը կը խմեն ձեր արիւններուն գինով :

«Ծահը իրենցն է, իրենք թող վազեն, իրենց
գաւակները թող զրկեն որ մեռնին, դուք որ
ոչինչ ունիք ստանալիք ինչո՞ւ արիւն կը թա-
փէք : Ձեր արիւնին փոխարէն ձեր կիներն ու
զաւակները մինակ անօթութիւնով պիտի վար-
ձատրուին :»

Ու ահա անտառացած զէնքերը ուղղեցան
դէպի խօսող բերանը, լռեցնելու համար ան, որ
ճշմարտութեան քարոզը կը խօսէր, որովհետև
գահակալը. «Զինւորնե՛ր, Հայրենիքի համար...»
վերջացուցեր էր իր նենգամիտ ուղերձը :

«Հայրենիքին համար...» ու գալարափողը
բամբ ձայնով արձագանգեր էր «Հայրենիքին
համար...» ու ծեր ծնողքները, որոնք իրիկուն-
ները իրենց զաւակներուն կը սպասէին անոր
անութին տակէն ստանալու համար իրենց ընթ-
րիքին հացը, կիներ, որ իրենց ամուսիններէն
կը յուսային իրենց ապրուստը, համբուրեցին
անոնց ճակատը. «Տղաս», Հայրենիքին համար,
ամուսինս Հայրենիքին համար...» մրմնջելով :

Ոչ մէկը մտածեց. «Ո՞րն է այդ Հայրենիքը,
որի վրայ առիք մը ունենար, ուր դիչեր մը
հանգիստ քնանար առանց յաջորդ առտուն ան-
կէ վռնտելու սարսափելի մտապատկերին, ո՞րն
է այն Հայրենիքը, ուր պատառ մը հաց ուտէր
առանց իր Ֆիզիքական ու մտաւորական բոլոր
ուժերու սպառումին, ո՞րն է այդ Հայրենիքը,
ուր անվերջ տառապանքէն ու տաժանքէն վերջ
վայրկեան մը ունենար հաճոյքի, կազդուրու մի-
ո՞րն է այն Հայրենիքը, որ գոնէ իր դիակին հա-
մար ափ մը հող ունենար, որի համար այնքան
թանկ չվճարեր, ո՞րն է այդ Հայրենիքը, որի
համար կ'երթան անծանօթ, թերևս բարի, պար-

կեչտ հօր մը, ազնիւ ամուսինի մը, որ իրենց պէս անօգնական կին մը թողուցած է, կամ առոյգ երիտասարդի մը, որ ծերունի ծնողքի մը ապաւէնն է, արիւնը խմելու, այո՛, բարի, անծանօթ, որոնք բնաւ չեն տեսած, որոնցմէ մազաչափ չեն փասուած, կը վազեն խելագարի պէս յօշօտելու զանոնք կամ յօշօտելու անոնցմէ, կ'երթան, գուցէ չդառնալու համար... »

Ոչ մէկը մտածեց. «Ինչո՞ւ երթամ փնասելու մէկը, որ չեմ ճանչնար, որ ինձ չէ փնասած... »

Եւ սակայն, ո՛չ մէկին առիթ կուտան մտածելու մանաւանդ. «Ինչո՞ւ այս մեր թագակիրներն ու գահակայները, այս մեր քարոզիչները մեզի կը զրկեն սպաննելու մարդեր, որոնք թերևս շատ բարի են, և եթէ բարի իսկ չեն չենք ճանչնար զանոնք... »

Ու ուսերուն վրայ անտառացած գէնքերը կը շարժէին առաջ, ու նւագախումբը հայրենիքին անունով ու արիւնի աստըծուն փառաբանութեան համար զանոնք կ'առաջնորդէր :

* * *

Հաւատքիս մարդը զիս տարաւ անտառ մը, ուր մարդ-գազանի ոտք չէր կոխած բնաւ : Ու սկսաւ պատմել իր կեանքի պատմութիւնը, որ ամբողջ աշխարհը կը պատկերացնէր :

«Չեմ ճանչնար ծնողքս, թէ և մօրմէ մը ծընած ըլլամ. չեմ գիտեր թէ՛ մայրս ի՞նչ լեզուով խօսեցաւ ինձ, և ո՛չ մէկը ինձ ըսաւ թէ՛ ի՞նչ է իմ ազգիս անունը, կամ ո՞րն է իմ հայրենիքս :

Ես ճանչցայ մարդն ու մարդկութիւնը և հաւատացի անոնց :

Մէկը չսորվեցուց ինձ թէ այսպէս կամ այնպէս աղօթելու է. իմ աղօթքս եղաւ հօգիիս արտայայտութիւնը և ես կը հաւատամ թէ՛ ան մաքուր է եթէ նոյնիսկ երգ մը ըլլայ կամ լռութիւն մը, ողբ մը ըլլայ կամ քրթիչ մը, օհնէնք մը ըլլայ կամ հայհոյանք մը :

Միտքս ինձ սորվեցուց պաշտել այսինչը ու ան իմ աստուածս եղաւ, խիղճս ու դատողութիւնս թելադրեցին ինձ ատել միւսը ու ան իմ թշնամիս եղաւ :

Կեանքը ինձ սորվեցուց զանազանել բարին, որ հազաւորէսպօրէն գտայ ու չարը, որ միշտ զիս շրջապատեց :

Կեղծիքը տեսայ ամէն կողմ, աշխարհի ամէն անկիւններուն մէջ ու պժգացի անոր պաշտպաններէն, ոճիրը տեսայ, որ արդարութեան, ճշմարտութեան քովիկն էր ծածկուած և ատեցի զայն... »

Մտիկ ըրէ՛ ինձ, ո՛վ տղայ, քանի մը դըրագներ պատմեմ կեանքէս :

Արեւելքի կողմերը կը թափառէի, օր մը տեսայ որ յաղթանդամ էրիկ մարդ մը նիհար կին մը կը ծեծէր, խեղճ արարածին կոկորդէն կը սեղմէր անոր ճիչերը խեղդելու համար : «Ինչո՞ւ այդպէս վայրագ կը վարուիս, մա՛րդ, հարցուցի, ա՞րդեօք չար կին մըն է : — Որովհետեւ իմ կինս է, պատասխանեց ինձ կոշտ մարդը լակոնական ու սպառնական շեշտով :

Ուրիշ օր մը տեսայ որ երիտասարդ մը կախաղան կը տանէին, խուռն բազմութիւն մը կենդանի-մեռեալին թափորը կը կազմէր : Հարցուցի թէ՛ ինչո՞ւ կը կախեն այս մարդը, արդեօք ոճրագործ մըն է : — «Որովհետեւ մեր թագաւորը այսպէս կ'ուզէ» պատասխանեցին ինձ :

Եւրօպա էի. տեսայ որ ոստիկանները ծեծե-
լով պատանի մը բանտ կը տանէին: Նիհար էր
խեղճ տղան, լաթերը պատռտած, այտուկրներուն
ցցւածքը աչքերուն գերեզման մը կը փորէր
կարծես, ձեռքը կտոր մը հաց ունէր: «Մեղք
է, ըսի, ինչո՞ւ կը ծեծեն այս խեղճ արարածը:
— Հաց է դողցեր պատասխանեցին»:

Ու միւս փողոցը երբ կ'անցնէի, դիակ մը
տեսայ, որի շուրջը բազմութիւնը հաւաքւեր
էր: «Ի՞նչ է աս, սպաննւ՞ած է, հարցուցի: —
Անօթութենէ ուժասպառ ու գիշերան ցուրտէն
մեռած է...» պատասխանեցին:

Փառաւոր օթօմօպիլ մը կ'անցնէր փողոցէն,
մայթերուն վրայ կանգնող ամրողջ բազմութիւ-
թիւնը գլխարկ հանած կը բարեէին անցնողնե-
րը: Յիսուննոց մարդ մը, որ միլիոնատէրի ե-
րեւոյթն ունէր քսան տարեկան աղջիկի մը հետ
քովքովի նստած կը ժպտէին: «Տեսէ՛ք, Աննէ-
թը տեսէ՛ք, կը փսփսային քովս կանգնողները,
իր բախտը շինեց, գեղեցկութիւնովը հմայեց
զայն...» կը հասկնայի այս խօսքերուն միտքը:
Ամիս մը վերջ, սակայն, ձերբակալւած տեսայ
Աննէթը, որ միլիոնատէրի հեշտանքին գոհա-
ցում տալէ վերջ ուրիշ երիտասարդի մը հետ
օթօմօպիլի տեղ ոտքով կ'երթար...

Նոյն գիշերը արդէն կէս գիշեր էր, երբ
հանդիպեցայ զոյգի մը: Աղջիկը կ'աղաչէր ե-
րիտասարդին որ զինքը միասին տանէր իր սեն-
եակը, որովհետեւ տեղ չունէր պառկելու, և
արդէն երկրորդ գիշերն էր որ փողոցները թա-
փառելով կը լուսցնէր: Յաջորդ առտուն ոս-
տիկանները այդ զոյգը բանտ առաջնորդեցին
նոյն անկողնին մէջ գտած ըլլալով:

Աշխարհի ամէն կողմը այս պատկերները
ինձ ներկայացան. տեսայ որ դատարան մըն են
կանգնեցուցեր ու կանաչ սեղանի մը վրայ օրի-
նագիրք մըն են դրեր, և օակայն նոյն օրինա-
գիրքը միւսնոյն յանցանքը պատժեց ու արդա-
րացուց: պատժեց որովհետեւ ամբաստանեալը
աղքատ էր, արդարացուց, որովհետեւ ամբաս-
տանեալը հարուստ էր:

Եկեղեցիներ կառուցեր են և սեղաններուն
ու խորաններուն վրայ կրօնագիրքը դրեր են.
ու ես ամէն օր տեսայ որ նոյն օրինագիրքը
հարուստին ու աղքատին համար տարբեր մեկ-
նւեցաւ:

Ժողովուրդներ տեսայ, որոնց բերանին մէջ
դարձող լեզուն միւսնոյն բանին համար տար-
բեր խօսեցաւ երբ հարուստի մը ու աղքատի մը
մասին պէտք էր խօսիլ:

Ու ես արգահատեցայ այս մարդերուն, ո-
րոնք չեն գիտեր թէ ի՞նչ կ'ընեն, ու ատեցի
անոնք, որոնք կը սորվեցնեն անոնց չգիտնալ
իրենց ըրածը, ատեցի զանոնք ու վրէժ ուխտե-
ցի անոնց դէմ:»

* * *

Աշխարհի ամբողջ գահակալներն ու թագա-
կիրները տօն ունէին այդ օրը. գահակալներու,
օրէնսդիրներու, հզօրներու, տիրողներու հա-
մաշխարհային եղբայրակցութեան օրն էր:

Հաւաքւեր էին անոնք բոլորը Բռնակալու-
թեան յաւերժօրէն աստուծացումը նւիրագոր-
ծելու համար: Հոն էին անոնց բանակները,
անոնց խորհրդականները, պալատականները, ի-
րենց վարդապետութեան ժառանգորդ սերունդ-
ները, ամէնքն ալ առանց բացառութեան:

Աշխարհի ամէն կողմերէն հաւաքւեր էին, փոխադրեր էին բոլոր կռատունները, մեհեանները, մզկիթներն ու եկեղեցիները, իրենց սըրբութիւն սրբոցներով, խաչերով, մահիկներով:

Հոն էին բոլորը, անոնց բանակները, երէցներն ու խախամները, շէյխերն ու կաթողիկոսները, բոլոր, բոլոր աստիճանաւորները, բոլոր աստուածընտրեալ պաշտօնեաները, քարոզիչները...

Հաւաքւեր էին անոնք տեսնելու բռնակալութեան համաշխարհային եղբայրութեան այս Տօնը, հրճւելու համար, և իրենց օժւած ձեռքը դնելու անոնց գլուխին, օրհնելու ու արելուելու համար աստուածահաճոյ այս Տօնը...

Այդ հանդէսին երգերը լսել արդիււած էր ժողովուրդին համար, այդ շրջափակը անմատչելի էր խեղճերուն ու աղքատներուն, որոնք ո՛չ օրէնքի, ո՛չ կրօնքի անունով կրնան խօսիլ, այդ վայելքը մահկանացու գործաւորին, զրկւող աղքատին համար չէին... Ու դուռերը փակւեր էին, շրջապատերը պաշտպանւած, բարձր պարիսպներ բարձրացւած որպէսզի ո՛չ մէկը կարենայ տեսնել, ո՛չ ալ ականջ մը կարենայ լսել... Ու սկսեր էր Տօնը...

Աստուած մարմնաւորւած այդ Հանդէսին կը նախագահէր...

* * *

Ընդարձակ, անծայր աւերակ մը կը տեսնեմ, որի տակ երկնաւոր Աստուծոյ ու երկրաւոր բոլոր աստուածներու աճիւններուն հետ հին մարդկութիւնը իր սե պատմութիւնով թաղւեր է. ո՛չ իսկ կիսաքանդ պատ մը կը կանգնի իբր յուշարձան...

Ահեղ որոտումէ մը վերջ, որի նմանը երկինքները ինենց կեանքին մէջ չեն լսած, տեսայ Հաւատքիս Մարդուն աճիւնները, որոնցմէ Հաւատքիս Մարդերը ծնան...

Ու ես ճանչցայ աճիւնները. ըմբռնեցի Հաւատքիս Մարդը:



Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.



ՆՈՑՆ ԶԵՂԻՆԱԿԷՆ

ՇԱՆՔԵՐ I

15 ՍԷՆՔ

ԱՄՊԵՐ (ՅՅՂԵՐ-ՇԱՆՔԵՐ II)

25 »



ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԵՆ

ՍԷՐԻ ԵՒ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՆ ԵՐԳԵՐ (Բնատ . հաւաք .)

ՋԱՆԳԱԿՆԵՐԸ - Թատերգ . (Թարգմ . Անգլ .)

ԻՍԹ ԼԻՆ » » »

ՄՆՂՔԸ ՊԱՏՃԱՌԻՆ ՎԻՋԸ - Թատերգ .

ՄԱՐԴԸ - Թատերգ .

ԳԻՆ 25 ՍԷՆՔ

« Ազգային գրադարան



NL0347540

45624